

Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος, τοὺς ἐντὸς τοῦ ἀντροῦ δεσμώτας: τὸ πρόσωπόν των εἶν' ἐστραμμένον πρὸς τὸ πρὸ αὐτῶν τειχίον, ἐνῶ ἀπ' ὀπίσσω των εὐρίσκεται ἡ πηγὴ τοῦ φωτός, τὴν ὁποῖαν δὲν ἤμποροῦν νὰ ἴδοῦν. Ἀσχολοῦνται λοιπὸν μόνον μετὰ τὰς σκιάς, ποῦ ρίπτει τὸ φῶς ἐπὶ τοῦ τειχίου, καὶ ζητοῦν νὰ ἐξιχνιάσουν τὰς σχέσεις αὐτῶν. Τέλος ἓνας ἐξ αὐτῶν κατορθώνει νὰ σπάσῃ τὰ δεσμά, μεταστρέφει καὶ βλέπει τὸν ἥλιον. Θαμβωμένος ψηλάφει δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ψαλλίζων ὅ,τι εἶδε· οἱ ἄλλοι λέγουν, πῶς ἐτροχάλασθαι. Βαθμηδὸν ὁμοῦ συνηθίζει νὰ βλέπῃ μέσα εἰς τὸ φῶς καὶ τότε ἀποστολήν του θεωρεῖ νὰ κατέλθῃ εἰς τὸ ἀντρον πρὸς τοὺς δεσμώτας, διὰ νὰ τοὺς ἀναβιβάσῃ πρὸς τὸ φῶς. Εἶναι ὁ φιλόσοφος· ἥλιος δὲ εἶναι τῆς ἐπιστήμης ἡ ἀλήθεια, ἥτις μόνη δὲν κυνηγεῖ φαντάσματα καὶ σκιάς, ἀλλὰ τὸ ὄντως ὄν.

Ναί, ἀλλὰ ποῖος σήμερον ἔχει τοιαύτην ἀνείληψιν περὶ ἐπιστήμης (1) : Σήμερον οἱ νέοι ἴσα ἴσα κατέχονται μᾶλλον ἀπὸ τ' ἀντίθετα αἰσθήματα· οἱ δηλαδὴ τὰ νοησιακὰ δημιουργήματα τῆς ἐπιστήμης εἶν' ἓνα βασίλειον ἀπόκοσμον τεχνητῶν ἀφαιρέσεων, ποῦ προσπαθοῦν νὰ συλλάβουν μετὰ τὰ ἔρηρα τῶν χέρια τὸ αἷμα καὶ τὸν χυμὸν τῆς πραγματικῆς ζωῆς, χωρὶς ποτὲ νὰ το ἐπιτυγχάνουν, Ἐνῶ εἰς τὴν ἐδῶ ζωὴν, ποῦ ἦτο διὰ τὸν Πλάτωνα τὸ θέατρον τῶν σκιῶν ἐπὶ τοῦ τειχίου τοῦ ἀντροῦ, ἐδῶ σφύζει ἡ ἀληθινὴ πραγματικότης· τὰ λοιπὰ εἶναι παράγωγα καὶ ἄψυχα εἶδωλα καὶ τίποτε ἄλλο.

Πῶς συνετελέσθη ἡ μεταστροφή αὕτη; Τὸ πάθος καὶ ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Πολιτείαν ἐξηγοῦνται τελικῶς ἐκ τοῦ ὅτι τότε διὰ πρώτην φοράν εἶχεν ἀνακαλυφθῆ συνειδητὰ ἡ σημασία ἑνὸς ἐκ τῶν μεγάλων μέσων πάσης ἐπιστημονικῆς γνώσεως, τῆς ἐ ν ν ο ί α ς. Ὁ Σωκράτης εἶχεν ἀνακαλύψει ὅλην τὴν σπουδαιότητα. Ἀλλ' ὄχι μόνος αὐτὸς εἰς τὸν κόσμον· καὶ εἰς τὴν Ἰνδικὴν ἤμπορεῖτε νὰ εὑρεῖτε ἀρχὴς λογικῆς, ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ πουθενὰ μετὰ τὴν συνείδησιν τῆς σημασίας τῆς. Ἐδῶ διὰ πρώτην φοράν παρουσιάζεται μέσον, μετὰ τὸ ὁποῖον ἤμποροῦσε νὰ βάλῃ τὸν συζητητὴν σου εἰς τῆς λογικῆς τὸν φάλαγγα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον νὰ μὴν ἤμπορῃ νὰ ἐξέλθῃ, ἂν δὲν ὁμολογήσῃ ἢ ὅτι τίποτε δὲν γνωρίζει ἢ ὅτι τοῦτο (καὶ κανένα ἄλλο) εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ αἰωνία ἀλήθεια, ἥτις οὐδέποτε παρέρχεται, ὅπως αἱ πράξεις καὶ τὰ ἔργα τῶν τυφλῶν θνητῶν. Εἰς τοῦτ' ὀφείλεται ἡ τεραστία συγκίνησις, ποῦ κατέλαβε τοὺς μαθητὰς τοῦ Σωκράτους, καὶ ἀπ' ἐδῶ συνεπέρανεν, ὅτι ἐκεῖνος, ποῦ θὰ εὑρῇ τὴν ὀρθὴν ἐννοίαν τοῦ ὠραίου, τοῦ ἀγαθοῦ ἢ καὶ τῆς ἀνδρείας, τῆς ψυχῆς,

1) Σ. τ. Μ. Βεβαίως κανεῖς. Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Πλάτων, εἶναι κάτι πολὺ εὐρύτερον καὶ πολυμερέστερον ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιστήμην· ὁ ἴδιος ὁμιλεῖ εἰς τὴν Πολιτείαν διὰ περὶ παιδείας. Ἐδῶ ὁ Weber παρερηγεύει, μου φαίνεται, τὸν Πλάτωνα, παρασυρόμενος ἀπὸ τὴν μονομερῆ ἐρμηνείαν φιλολόγων καὶ φιλοσόφων τῆς προπολεμικῆς περιόδου. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ περὶ τῆς θέσεως τῆς πλατωνικῆς ἐπιστήμης ἐντὸς τῆς ζωῆς δὲν ἱκανοποιεῖ ἀπολύτως.

οίουδήποτε ἄνθρωπος, δύναται καὶ τὴν ἀληθινὴν τῶν οὐσιῶν νὰ συλλάβῃ. Τοῦτο δὲ πάλιν ἐθεωρήθη, ὅτι παρέχει τὸ μέσον νὰ μίθωμεν καὶ νὰ διδάξωμεν, πῶς εἶναι ὀρθὸν νὰ ἐνεργῇ κανεὶς εἰς τὴν ζωὴν του, καὶ μάλιστα ὡς πολίτης. Διότι αὐτὸ κυρίως τὸ ζήτημα ἐνδιέφερε τοὺς Ἕλληνας, τῶν ὁποίων ἡ σκέψις ἦτο ὁλοκληρῶς πρὸς τὰ πολιτικὰ ἐστραμμένη. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐκαλλιέργουν τότε καὶ τὴν ἐπιστήμην.

Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος προσετέθη κατόπιν, ὡς προαῖον τῆς Ἀναγέννησεως, τὸ δεύτερον μεγάλον ὄργανον ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, τὸ μετὰ λόγου πείραμα, ὡς μέσον γνώσεως ἐμπειρικῆς δυναμένης ἀξιολύτως νὰ ἐξελεγχθῇ, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἡ σημερινὴ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη θίγεται ἄδύνατος. Πειράματα εἶχαν κάμει καὶ πρωύτερα: φυσιολογικὰ π. χ. εἰς τὴν Ἰνδικήν, εἰς τὴν ἀσκητικὴν τεχνικὴν τῶν Yogi (1), μαθηματικὰ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα χάριν τῆς ἰσχυρῆς τοῦ πολέμου, κατὰ τὸν Μεσαίωνα π. χ. χάριν τῆς μεταλλευτικῆς. Ἀλλὰ εἰς ἀρχὴν τῆς ἐρεῦνης ἔψωσε τὸ πείραμα ἡ Ἀναγέννησις πρώτη. Πρωτοπόροι ἦσαν οἱ μεγάλοι νεωτερισταὶ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ, ὁ Lionardo Da Vinci καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, πρὸ παντὸς ὅμως (καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν) οἱ πειραματισταὶ ἐν τῇ μουσικῇ τοῦ 16 αἰῶνος μὲ τὰ πειραματικὰ τῶν κλειδοκύμβαλα. Ἀπ' αὐτοῦς μετεδόθη τὸ πείραμα εἰς τὴν ἐπιστήμην διὰ τοῦ Γαλιλαίου κυρίως, εἰς τὴν θεωρίαν διὰ τοῦ Βάκωνος· κατόπιν το παρέλαβον αἱ ἐπιμέρους θετικαὶ ἐπιστήμαι εἰς τὰ ἡπειρωτικὰ Πανεπιστήμια, κατὰ πρῶτον μάλιστα εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς Κάτω χώρας.

Ποίαν τώρα σημασίαν εἶχε διὰ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, τοὺς ζῶντας εἰς τὰ πρόθυρα τῶν νεωτέρων χρόνων, ἡ ἐπιστήμη; Διὰ τοὺς καλλιτέχνους πειραματιστάς, ὅπως ὁ Lionardo καὶ τοὺς μουσικοὺς νεωτεριστάς, ἐσήμαινε τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἀληθινὴν τέχνην, καὶ τοῦτο ἐσήμαινε συγχρόνως δι' αὐτούς: πρὸς τὴν ἀληθινὴν φύσιν. Ἡ τέχνη ἔπρεπε νὰ ἐξυψωθῇ εἰς τὴν περιοπὴν ἐπιστήμης, τοῦτο δὲ εἶχε ταυτοχρόνως καὶ κυρίως τὴν σημασίαν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐξυψωθῇ ὁ καλλιτέχνης εἰς τὴν περιοπὴν ἐνὸς διδάκτορος καὶ ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν του θέσιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀποστολὴν του εἰς τὸν κόσμον. Αὐτὴ ἡ φιλοδοξία διαπνέει π. χ. τὸ βιβλίον τοῦ Lionardo περὶ ζωγραφικῆς.

Καὶ σήμερον; Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν φύσιν—ὡς βλασφημία θὰ προσέπιπεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῆς νεολαίας. Ὁχι, ἀντιθέτως· ἀπολύτως ἀπὸ τὴν νοησιοκρασίαν τῆς ἐπιστήμης, διὰ νὰ ἠμπορέσωμεν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἰδικὴν μας φύσιν καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὴν φύσιν καθ'

1) Σ. τ. Μ. Ὄνομιζονται οὕτω οἱ ὄπαδοι τῆς φιλοσοφίας τοῦ yoga (γιόγκα), οἵτινες διὰ τῆς πρακτικῆς ἐξασκήσεως αὐτῆς ἐπιτυγχάνουν θαυμάσια καὶ ὑπερφυσικὰ ἐπιτεύγματα, ἀπόλυτον κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, πρόκλησιν φυσικῶν φαινομένων, πραγματοποίησιν πάσης ἐπιθυμίας, ἀπάθειαν τῶν αἰσθήσεων κλπ. Τὸ σύστημα δὲ τοῦτο, ἰδρυθὲν κατὰ τὸν 4. ἢ 5. αἰῶνα, ἐπιδιώκει τὴν ἀπομόνωσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ὕλης διὰ πνευματικῆς συγκεντρώσεως καὶ ἐξωτερικῶν μέσων.

δλου! Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν τέχνην; Ἐδῶ δὲν χρειάζεται καν κριτική.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην ἐπερίμεναν εἰς τὴν ἐποχὴν, ποῦ ἐγεννήθησαν αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, ἀκόμη περισσότερα. Ἐνθυμηθῆτε τὴν ρῆσιν τοῦ Swammerdam (1): Ἐδῶ εἰς τὴν ἀνατομίαν μιᾶς ψείρας σας προσάγω τὴν ἀπόδειξιν τῆς θείας προνοίας. Βλέπετε, τί ἐφαντάζεται ὡς ἀποστολήν τῆς ἡ (ἐμμέσως) ἀπὸ τὸν πρωτεσταντισμὸν καὶ τὸν πουριτανισμὸν ἐπηρεασμένη ἐπιστήμη: τὸν δρόμον πρὸς τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον δὲν εὔρισκαν πλέον εἰς τῶν φιλοσόφων τὰς ἐννοίας καὶ τοὺς συλλογισμούς. Ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῆ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε ζητήσει νὰ τον εὔρη ὁ Μεσαίων, ἐγνώριζεν ἤδη δλόκληρος ἡ πεισιτικὴ θεολογία τῆς ἐποχῆς, πρὸ παντὸς ὁ Spener (2): ἀφανὲς εἶναι τὸ θεῖον, αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ δὲν εἶναι αἱ ὁδοὶ μας καὶ τὰ διανοήματα ἡμῶν δὲν εἶναι τὰ διανοήματα ἐκείνου. Εἰς τὰς φυσικὰς ὁμῶς ἐπιστήμας δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν χειροπιαστὰ τὰ ἔργα του· ἐκεῖ ὑπάρχει ἐλπίς νὰ ἐξιχνεύσωμεν τὰς βουλὰς αὐτοῦ περὶ τοῦ κόσμου τούτου.

Καὶ σήμερον; Ποῖος—ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ μεγάλα παιδιά, καὶ τοιαῦτα συναντᾷ κανεῖς εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας—ποῖος πιστεύει ἀκόμη, ὅτι αἱ γνώσεις τῆς ἀστρονομίας ἢ τῆς βιολογίας ἢ τῆς φυσικῆς ἢ τῆς χημείας δύνανται νὰ μας διδάξουν τίποτε διὰ τὸ νόημα τοῦ κόσμου, ἢ ἔστω καὶ νὰ μας διαφωτίσουν, πῶς θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ ἐξιχνεύσωμεν ἓνα τοιοῦτον νόημα, ἂν ὑπάρχει; Περισσότερον παντὸς ἄλλου, ἔχουν αἱ ἐπιστήμαι αὗται τὴν ιδιότητα νὰ νεκρώνουν εἰς τὴν ρίζαν τῆς καὶ τὴν πίστιν ἀκόμη, ὅτι ὑπάρχει τοιοῦτον νόημα εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον! Πόσον μᾶλλον ἡ ἐπιστήμη ὡς ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν Θεόν! Αὐτὴ, ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀποξενώσασθαι ἀπὸ τὸ θεῖον δύναμις; Ὅτι δὲ ἀποξενώνει, περὶ τούτου εἰς τὸ βάθος του κανεῖς σήμερον δὲν ἀμφιβάλλει, εἴτε το ὁμολογεῖ εἰς τὸν ἑαυτὸν του εἴτε ὄχι. Ἀπολύτως ἀπὸ τὸν ὀρθολογισμὸν καὶ τὴν νοησιοκρατίαν τῆς ἐπιστήμης

1) Σ. τ. Μ. Περιφήμου Ὁλλανδοῦ φυσιοδίφου τοῦ 17. αἰῶνος, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος δημιουργὸς καὶ θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐντομολογίας καὶ τῆς ἀνατομίας τῶν μικροτέρων ὀργανισμῶν.

2) Σ. τ. Μ. Πιετισμὸς (Pietismus ἐκ τοῦ pietas=εὐσέβεια) ὠνομάσθη ἡ ζωηροτάτη ἐκείνη θρησκευτικὴ κίνησις τοῦ 17. αἰῶνος εἰς τὰς πρωτεσταντικὰς χώρας πρὸς ἀναζωπύρησιν τοῦ γνησίου, τοῦ ἐσωφύχου θρησκευτικοῦ καὶ μυστικοπαθοῦς πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐκινδύνευε ν' ἀποξηρανθῆ εἰς τὴν ἐπίσημον ζωὴν τῆς ἐκκλησίας τὴν οὐσιωδῶς κοσμικὴν καὶ εἰς ξηροὺς τύπους περιορισμένην, καὶ εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην, μὲ τὸν νοησιοκρατικὸν καὶ ὀρθολογιστικὸν τῆς χαρακτῆρος. Ὡς ἀντίρροπον ἐναντίον τῆς λογικολατρίας τοῦ 18. αἰῶνος ἐπέδρασαν αἱ πιετιστικαὶ ἀντιλήψεις εὐεργετικῶς εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γερμανίας δι' ἀνδρῶν, ὅπως ὁ Hamann καὶ ὁ Herder, καὶ συνετέλεσαν ὄχι ὀλίγον εἰς ἀναζωπύρησιν τοῦ γνησίου θρησκευτικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ συναισθήματος καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ρωμαντισμοῦ. Κύριοι ἀντιπρόσωποι τοῦ πιετισμοῦ ὑπῆρξαν οἱ Spener, A. H. Francke, Bengel κλπ.

εἶναι ἡ θεμελιώδης προϋπόθεσις τῆς ἐν κοινωνίᾳ πρὸς τὸ θεῖον ζωῆς. Τοῦτο ἢ καί τι παρόμοιον εἰς τὴν σημασίαν εἶν' ἐν ἀπὸ τὰ κύρια ἐμβλήματα, ποῦ ἀπηχοῦν εἰς ὁλόκληρον τὸ αἶσθημα τῆς συγχρόνου νεολαίας μετὰ τὰς ἰθνησκευτικὰς τῆς τάσεις καὶ τὸν πόθον ἰθνησκευτικῶν συγκινήσεων.

Καὶ ὁ πόθος δὲν στρέφεται μόνον πρὸς τὸ ἰθνησκευτικὸν αἶσθημα, ἀλλὰ πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς ζωῆς γενικῶς. Παράξενος μόνον εἶναι ὁ ἀκολουθούμενος δρόμος· τὸ μόνον ποῦ δὲν εἶχε θίξει μέχρι τοῦδε ἡ νοησιοκρατία, αἱ σφαῖραι δηλαδὴ τοῦ ἀλογικοῦ (1), συνειδητοποιοῦνται σήμερον καὶ τοποθετοῦνται ὑπὸ τὸν φρακὸν τῆς συνειδήσεως· διότι πρακτικῶς ἐκεῖ καταλήγει ὁ σύγχρονος νοησιοκρατικὸς ρωμαντισμὸς τοῦ ἀλογικοῦ. Καὶ τοιοῦτοτρόπως ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τῆς νοησιοκρατίας ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς, ἀπ' ὅ,τι οἱ βαδίζοντες αὐτὸν φαντάζονται.

Τέλος ἐπῆρξαν ἄνθρωποι, οἵτινες μετὰ ἀφελῆ αἰσιοδοξίαν ἐπανηγύρισαν τὴν ἐπιστήμην, δηλαδὴ τὴν ἐπ' αὐτῆς στηριζομένην τεχνικὴν τῆς κυριαρχίας τῆς ζωῆς, ὡς τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν εὐτυχίαν. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἠμπορῶ, ὅστερ' ἀπὸ τὴν ἀμείλικτον κριτικὴν τοῦ Nietzsche ἐναντίον ἐκείνων τῶν τελευταίων ἀνθρώπων, ποῦ ἀνεκάλυψαν τὴν εὐτυχίαν, νὰ μὴν ὀμιλήσω διόλου. Ποῖος πιστεύει ἄλλως τε εἰς αὐτό; Μόνον μερικὰ μεγάλα παιδιὰ ἐπὶ τῆς καθέδρου ἢ εἰς τὰ δημοσιογραφικὰ γραφεῖα.

Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θέμα μας. Ποῦ κεῖται λοιπὸν ὑπὸ τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς προϋποθέσεις τὸ νόημα τῆς ἐπιστήμης ὡς ἐπαγγέλματος, ἀφοῦ ἐξηφανίσθησαν ὅλαι αἱ προηγούμεναι φαντασίαι. Ὁδὸς πρὸς τὸ ὄντως ὄν, ὁδὸς πρὸς τὴν ἀληθῆ τέχνην, ὁδὸς πρὸς τὴν ἀληθινὴν φύσιν, ὁδὸς πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ὁδὸς πρὸς τὴν ἀληθινὴν εὐτυχίαν; Τὴν ἀπλουστερῶν ἀπάντησιν ἔδωσεν ὁ Τολστοῖ μετὰ τὰς λέξεις: *Νόημα δὲν ἔχει, διότι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ μόνον ἐρώτημα, ποῦ ἔχει δι' ἡμᾶς σπουδαιότητα: τί πρέπει νὰ πράξωμεν; πῶς ὀφείλομεν νὰ ζήσωμεν;* "Οἱ δὲ πράγματι ἡ ἐπιστήμη δὲν δίδει τὴν ἀπάντησιν αὐτήν, εἶναι γεγονὸς ἀνεπίδεκτον πάσης ἀμφισβητήσεως. Τὸ ζήτημα εἶναι μόνον, ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν δὲν δίδει ἀπόκρισιν καὶ μήπως θὰ ἠδύνατο ἴσως ἀντ' αὐτοῦ νὰ προσφέρῃ κάποιαν ὑπηρεσίαν εἰς ἐκεῖνον, ποῦ θὰ ἔθετε τὸ ἐρώτημα ὀρθῶς.

Συνηθίζουσι σήμερον νὰ ὀμιλοῦν περὶ ἐπιστήμης ἐλευθέρως προϋποθέσεων. Ἄν ὑπάρχει ἢ ὄχι, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν σημασίαν, ποῦ δίδει κανεὶς εἰς τὴν λέξιν. Ὡς προϋποθέσεις τίθεται παντοῦ εἰς καθ' ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν ἢ ἰσχὺς τῶν κανόνων τῆς λογικῆς καὶ τῆς μεθόδου, ποῦ ἀποτελοῦν τὰς γενικὰς βάσεις τοῦ προσανατολισμοῦ μας εἰς τὸν κόσμον. Ἄλλ' αἱ προϋποθέσεις αὗται, δὲν εἶναι καθόλου, διὰ τὸ προκείμενον ζήτημα τοῦλάχιστον προβληματικά. Ὡς προϋποθέσεις τίθεται ἐπίσης, ὅτι τὸ πόρισμα μᾶς ἐπιστη-

1) Σ. τ. Μ. Οὕτως ἀποδίδω τὸν ὄρον irrational δι' ὄρον γραμματικῶς ὄχι ἀνεπιλήπτου καὶ καινοφρονουῦς, ἀλλὰ τοῦλάχιστον μονολεκτικοῦ καὶ κειμένου ἔξω τῶν κινδύνων συγχύσεως; τὸ ἀλογον ἔχει λάβει παρ' ἡμῖν διάφορον σημασίαν.

μόνικῆς ἐργασίας εἶναι σ π ο υ δ α ῖ ο ν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀξίζει νὰ το μάθωμεν. Ἐδῶ λοιπὸν κρύπτονται ὅλα προφανῶς τὰ προβλήματα, ποῦ μας ἀπασχολοῦν. Διότι ἡ προϋπόθεσις αὕτη δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῆ μετὰ τὰ μέσα τῆς ἐπιστήμης. Ἡμπορεῖ μόνον νὰ ἔ ρ μ η ν ε υ θ ῆ εἰς τὴν βαθυτέραν τῆς σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀποδέχεται κανεὶς ἢ ἀποκρούει, ἀναλόγως τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ποῦ ἔχει θέσει προσωπικῶς διὰ τὴν ζωὴν του.

Πολὺ διάφορον ἐπίσης, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν ἐκάστης ἐπιστήμης σύστασιν, εἶναι τὸ εἶδος τῆς σχέσεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας πρὸς τὰς προϋποθέσεις αὐτάς. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ὅπως π.χ. ἡ φυσικὴ, ἡ χημεία, ἡ ἀστρονομία, προϋποθέτουν ὡς αὐτονόητον, ὅτι ἀξίζει νὰ γνωρίσωμεν τοὺς ὑψίστους νόμους, τοὺς ὁποίους οἰκοδομεῖ, κατὰ τὸ ἐφικτόν, ἡ ἐπιστήμη περὶ τῶν φαινομένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὅχι μόνον διότι μετὰ τὰς γνώσεις αὐτάς ἐπιτυγχάνονται τεχνικὰ ἐπιτεύγματα, ἀλλὰ καὶ χάριν αὐτῶν τούτων, ἔ φ' ὅσον θέλουν ἄλλως τε αἱ ἐπιστῆμαι αὗται νὰ εἴν' ἐπάγγελμα. Ἄλλ' ἡ προϋπόθεσις αὕτη εἶναι κατ' ἐαυτὴν ἀπολύτως ἀναπόδεικτος. Πολὺ ὀλιγώτερον δύναται ν' ἀποδειχθῆ, ἂν ὁ κόσμος αὐτός, ποῦ περιγράφουν, ἀξίζει νὰ ὑπάρχῃ ἔχει κάποιον νόημα καὶ ἂν ἔχει κάποιον νόημα νὰ ὑπάρχωμεν ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ κόσμου· αὐτὰ οὔτε τα ἔρωτοῦν κἀν.

Λάβετε μίαν ἐπιστημονικῶς τόσον ἀνεπτυγμένην πρᾶκτικὴν τέχνην, ὅπως ἡ σύγχρονος ἰατρικὴ. Ἡ γενικὴ προϋπόθεσις τοῦ ἰατρικοῦ ἔργου εἶναι, διὰ νὰ τὴν διατυπώσω μετὰ ἀπλᾶ λόγια, ὅτι παραδέχεται ὡς ὀρθὴν τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς, αὐτῆς κατ' ἐαυτήν, ἢ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐλάττωσιν τῶν παθήσεων, κατ' ἐαυτάς. Καὶ ὅμως ταῦτα εἶναι προβληματικά. Ὁ ἰατρὸς συγκρατεῖ εἰς τὴν ζωὴν μετὰ τὴν τέχνην του τὸν ἀνιάτως ἀσθενῆ, καὶ ἂν ἀκόμη τον ἰκετεύῃ νὰ τον λυτρώσῃ ἀπὸ τὴν ζωὴν, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ συγγενεῖς του, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ ζωὴ αὕτη δὲν ἀξίζει τίποτε, οἱ ὁποῖοι εὐχαρίστως θὰ τον ἔβλεπαν νὰ λυτρώνετ' ἀπὸ τὸ πάθος του, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠμποροῦν νὰ βαστάσουν τὰ ἔξοδα τῆς διατηρήσεως αὐτῆς τῆς χωρὶς ἀξίαν ζωῆς—εἰς τὴν περίπτωσιν π.χ. ἑνὸς πτωχοῦ παρὰφρονος—ἐπιθυμοῦν ἢ πρέπει νὰ ἐπιθυμοῦν τὸν θάνατόν του, εἴτε τ' ὁμολογοῦν εἴτε ὄχι. Ἄλλ' ὅμως αἱ προϋποθέσεις τῆς ἰατρικῆς καὶ ὁ ποινικὸς νόμος ἐμποδίζουν τὸν ἰατρὸν ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ καθήκόν του. Ἄν ἡ ζωὴ ἀξίζει νὰ τὴν ζῆσῃ κανεὶς καὶ πότε, εἴν' ἐρώτημα, ποῦ δὲν θέτει ἡ ἰατρικὴ. Ὅλαι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι μας δίδουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα: τί πρέπει νὰ πράξωμεν, ἔ φ' ὅσον θέλομεν νὰ ρυθμίζωμεν τὴν ζωὴν τεχνικῶς; Ἄν ὅμως ἡμεῖς θέλομεν ἢ ὀφείλομεν νὰ τὴν ρυθμίζωμεν τεχνικῶς ἢ ἂν αὐτὸ τέλος πάντων ἔχει κάποιον νόημα, τ' ἀφήνουν κατὰ μέρος ἢ το θέτουν ἐκ τῶν προτέρων ὡς βάσιν διὰ τοὺς σκοποὺς των.

Λάβετε μίαν ἐπιστήμην, ὅπως τὴν καλλιτεχνολογίαν. Τὸ γεγονός, ὅτι ὑπάρχουν καλλιτεχνήματα, εἶναι διὰ τὴν αἰσθητικὴν κάτι δεδομένον. Ζητεῖ μόνον νὰ ἐξερευνήσῃ τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας τοῦτο γίνεται. Δὲν θέτει ὅμως τὸ ἐρώτημα, μήπως τὸ βασιλείον τῆς τέχνης εἶναι ἴσως ἓνα βα-

σίλειον αἴγλης σατανικῆς, ἓνα βασίλειον ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐπομένως εἰς τὴν ἐσωτέραν του φύσιν ἀντίθετον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀδελφότητος, μὲ τὸ κατὰ βάθος ἀριστοκρατικὸν πνεῦμα ποῦ το διέπει. Δὲν ἐρωτᾷ ἐπομένως, ἂν π ρ ἔ π ε ι νὰ ὑπάρχουν καλλιτεχνήματα.

Ἡ ἢ νομικὴ. Διαπιστώνει, τί ἰσχύει σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνας τῆς νομικῆς διανοήσεως, ἣς καθορίζεται ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς, ἐν μέρει δ' ὅμως καὶ ὑπὸ συμβατικῶς δεδομένων τύπων, ἔ φ' ὅ σ ο ν δηλαδή ὠρισμένοι κανόνες δικαίου καὶ ὠρισμένοι μέθοδοι ἐρμηνείας αὐτῶν ἔχουν ἀναγνωρισθῆ ὡς δεσμευτικά. Δὲν ἀπαντᾷ ὅμως εἰς τὸ πρόβλημα, ἂ ν π ρ ἔ π ε ι νὰ ὑπάρχη δίκαιον καὶ ἂ ν π ρ ἔ π ε ι αὐτοὶ εἰδικῶς οἱ κανόνες νὰ θεσπισθοῦν. Ἐμπορεῖ μόνον νὰ σε πληροφορήσῃ: ἂ ν θέλεις τὸ δεῖν ἀποτελεσμα νὰ ἐπιτύχῃς, τὸ καταλληλότερον πρὸς τοῦτο μέσον, σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνας τῆς ἰδικῆς μας νομικῆς σκέψεως, εἶναι ἢ δεῖνα νομικὴ διάταξις.

Αἰθετε τὰς ἐπιστήμας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Διδάσκουν, πῶς νὰ κατανοοῦμεν πολιτικῶς, καλλιτεχνικῶς, λογοτεχνικῶς, κοινωνικὰ φαινόμενα τοῦ πολιτισμοῦ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν συνθηκῶν τῆς γενέσεώς των. Ἀφ' ἑαυτῶν ὅμως δὲν μας διαφωτίζουν, οὔτε ἂν αἱ πολιτιστικαὶ αὐταὶ ἐκδηλώσεις ἦ ξ ι ζ α ν ἢ ἄ ξ ῖ ζ ο υ ν νὰ ὑφίστανται, οὔτε ἂν ἀξίζουσι τὸν κόπον νὰ τὰς μελετήσωμεν. Προϋποθέτουν, ὅτι ἐνδιαφέρει νὰ μετέχωμεν διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν πολιτισμένων ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅμως ἐπιστημονικῶς κανένα δὲν ἔμποροῦν νὰ πείσουν, ὅτι ἔτσι εἶναι. Τὸ ὅτι δὲ το προϋποθέτουν δὲν ἀπυδεικνύει διόλου, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν. Καὶ δὲν εἶναι πρᾶγμα διόλου αὐτονόητον.

Ἄς περιορισθῶμεν τώρα εἰς τὰς ἐπιστήμας, ποῦ γνωρίζω καλύτερα, δηλαδή τὴν κοινωνιολογίαν, τὴν ἱστορίαν, τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν, τὴν πολιτειολογίαν καὶ τοὺς κλάδους ἐκείνους τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ, ποῦ ἀποσκοποῦν νὰ ἐξηγήσουν ταύτας. Λέγουν καὶ το ὑπογράφω: ἡ πολιτικὴ δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὰς αἰθούσας τῶν παραδόσεων. Δὲν ἔχει τὴν θέσιν τῆς ἐκ μέρους τῶν φοιτητῶν· θὰ κατεδίκαζα μὲ τὴν ἰδίαν αὐστηρότητα, ἂν φιλειρηνιστὰι φοιτητὰι ἑμαζεύοντο καὶ ἐθορύβουν γύρω ἀπὸ τὴν ἔδραν τοῦ πρώην συναδέλφου μου Dietrich Schaefer (1) εἰς τὸ Βερολῖνον, ὅπως λέγεται ὅτι ἔκαμαν ἀντιειρηνιστὰι φοιτητὰι εἰς τὸν καθηγητὴν Foerster (2),

1) Σ. τ. Μ. Ὁ Dietrich Schaefer (1845—1929), καθηγητῆς τῆς ἱστορίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου, θεωρεῖται μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Treitschke ὡς ὁ χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς προπολεμικῆς καὶ τῆς ἐμπολέμου Γερμανίας.

2) Σ. τ. Μ. Πρόκειται περὶ τοῦ περιφήμου παιδαγωγοῦ καὶ φιλοσόφου Φριδερίκου Γουλιέλμου Foerster, υἱοῦ τοῦ ἀστρονόμου Γουλιέλμου Foerster (ἔγεννηθῆ τὸ 1866), ὅστις διδάσκων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου, ἠναγκάσθη κατὰ τὴν

πρὸς τοῦ ὁποίου τὰς γνώμας δίσταμαι, ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατόν. Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὰς παραδόσεις καὶ ἐκ μέρους τῶν καθηγητῶν καὶ τοῦτο ἰσχύει ἀκόμη περισσότερο, ὅταν ὁ καθηγητὴς ἀσχολεῖτ' ἐπιστημονικῶς μὲ τὴν πολιτικὴν. Διότι πρακτικαὶ πολιτικαὶ προτιμήσεις καὶ ἐπιτημονικὴ ἀνάλυσις τῶν πολιτικῶν συγκροτημάτων καὶ τῆς κομματικῆς προτιμήσεως εἶναι δύο τελείως διάφορα πράγματα.

Ὅταν εἰς ἓνα συλλαλητήριον ὁμιλεῖς περὶ λαοκρατίας, δύνασαι καὶ ἠμπορεῖς νὰ ἐκφέρῃς, χωρὶς νὰ τὰς συγκαλύπτῃς, τὰς προσωπικὰς σου ἀντιλήψεις· ἴσα ἴσα μάλιστα, τὸ νὰ ταχθῆς ἐκεῖ μέσα σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως ὑπὲρ μιᾶς ἀπόψεως εἶναι τὸ δυσάρεστον καθήκον καὶ ἡ ὑποχρέωσίς σου. Τὰ λόγια, ποῦ χρησιμοποιοῦς τότε, εἶναι μέσα ὄχι ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως, ἀλλὰ πολιτικοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν ἄλλων. Δὲν εἶναι ἄροτρα πρὸς ὄργανον τοῦ ἐδάφους τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, εἶναι ξίφη ἐναντίον τοῦ ἀντιπάλου εἶναι ἀγῶνος ὄργανον. Εἰς πανεπιστημιακὴν ὁμῶς παράδοσιν θὰ ἦτο ἱεροσυλία νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν λόγον κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν. Ὅμιλῶν ἐκεῖ, περὶ λαοκρατίας θὰ ἐξετάσῃς κατὰ σειράν τὰς διαφόρους τῆς μορφᾶς, θὰ ἀναλύσῃς τὸν τρόπον τῆς λειτουργίας των, θὰ καθορίσῃς εἰς τὰ ἐπιμέρους, ποῖα ἀποτελέσματα ἔχει διὰ τὰς συνθήκας τῆς ζωῆς ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη μορφή, ἔπειτα θ' ἀντιπαρατάξῃς πρὸς αὐτὴν τὰς ἄλλας, τὰς μὴ λαοκρατικὰς μορφὰς τῆς πολιτείας, καὶ θὰ ζητήσῃς νὰ φθάσῃς ἐκεῖ, ὅπου ὁ μόνος τοῦ ἀκροατοῦ θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ εὔρη τὸ σημεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον μόνος τοῦ ἐκείνου, σύμφωνα μὲ τὰς ἰδικὰς του ἀρχὰς, θὰ ταχθῆ ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπόψεως. Ὁ ἀληθινὸς διδάσκαλος θ' ἀποφύγῃ νὰ τοῦ ἐπιβάλῃ ἀπὸ τὴν ἔδραν τὴν ἰδικὴν του προσωπικὴν ἀντίληψιν εἴτε

διάρκειαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ζυρίχην τῆς Ἑλβετίας ἐνεκα τῆς θαρραλέας ἐπικρίσεως, τὴν ὁποῖαν ἐξετόξευσεν, φιλαρηνιστῆς αὐτός, ἐναντίον τοῦ ἐν Γερμανίᾳ τότε κρατοῦντος στρατοκρατικοῦ καὶ ἐθνικιστικοῦ καθεστώτος. Μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου διωρίσθη ὑπὸ τῆς σοσιαλιστικῆς κυβερνήσεως τοῦ Μονάχου πρεσβευτὴς τῆς Βαυαρίας ἐν Ἑλβετίᾳ. Ἐν Γερμανίᾳ ὁμῶς οὔτ' ἐλησμονήθη οὔτε τοῦ συνεχωρήθη καὶ ἡ στάσις του, ἡ ὁποία ἐκινδύνευε νὰ ἐμβάλῃ τὴν ὀλιγοψυχίαν εἰς τὸ ἔθνος, καὶ ἡ ἐπαφή του πρὸς τοὺς ὄχι ὀλιγώτερον στρατοκρατικούς καὶ πλεονεκτικούς πολέμους τῆς πατρίδος. Ὡς φιλόσοφος καὶ παιδαγωγός, ἀντιπροσωπεύει ὁ Foerster μίαν φωτισμένην καὶ ζωντανὴν προσπάθειαν νὰ χρησιμοποιοῦν ἠθικῶς, χάριν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς συγχρόνου ζωῆς καὶ τῶν ἀνησυχιῶν τοῦ παρόντος, τὰς ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς ἀξίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τὰ βιβλία του *Περὶ τῆς νεανικῆς ἡλικίας* (Jugendlehre) (110. ἔκδ. τὸ 1922), *Βιοτικὴ τέχνη* (90. ἔκδ. τὸ 1922), *Σχολεῖον καὶ Χαρακτήρ, Γενετησιολογία ἠθικὴ καὶ γενετησιολογία παιδαγωγικὴ* (20. ἔκδ. τὸ 1922), *Καθοδήγησις τῆς ζωῆς* (132. ἔκδ. τὸ 1924), *Ἀγωγή τοῦ πολίτου* (1923), *Ἡ ψυχὴ, ἡ κίνησις, οἱ σκοποὶ τῆς νεότητος* (9. ἔκδ. 1924) ἀποτελοῦν πρώτης γραμμῆς ἀνάγνωσμα διὰ κάθε ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον συγκινεῖ βαθύτατα ὁ μέγας ἠθικὸς πόνος τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ μας—ὅπως ἦτο ἀ ἐπόμενον—ἀκόμη καὶ οἱ θεολόγοι ἐκπαιδευτικοί, τὸν ἀγνοοῦν.

φανερά εἶτε δι' ὑποβολῆς—ὁ τελευταῖος μάλιστα τρόπος εἶναι καὶ ὁ ἀτοπώ-
τερος, ὅταν «ἀφήνει τὰ γεγονότα νὰ ὀμιλήσουν».

Ἄλλὰ διατί δὲν πρέπει νὰ το κάμνωμεν; Τονίζω ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι μερικοὶ συνάδελφοι, τοὺς ὁποίους πολὺ ἐκτιμῶ, εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ αὐτοῦ, καὶ ὅτι, καὶ ἂν ἦτο δυνατὴ, θὰ ἦτο τρέλλα νὰ τ' ἀποφύγωμεν. Κανενὸς φυσικὰ δὲν ἠμπορεῖς νὰ ὑποδείξῃς ἐπιστημονικῶς, ποῖον εἶναι τὸ καθήκον του ὡς ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου. Ἢμπορεῖς ὅμως ν' ἀξιώσῃς ἀπ' αὐτὸν τὴν δια-
νοητικὴν εὐθύτητα ν' ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ἡ ἐξακρίβωσις τῶν γεγονότων, ὁ κα-
θορισμὸς μαθηματικῶν ἢ λογικῶν σχέσεων ἢ τῆς ἐσωτερικῆς διαρθρώ-
σεως τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἀπάντησις
εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἐπὶ μέρους
περιεχομένων αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα, πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῇ τις ἐντὸς
τοῦ πολιτιστικοῦ συνόλου καὶ τῶν πολιτικῶν συγκροτημάτων, εἶναι προ-
βλήματα τελείως ἐτερογενῆ. Ἄν δὲ ἐρωτήσῃ: καὶ διατί δὲν ἐπιτρέ-
πεται νὰ πραγματεύωμαι καὶ τὰ δύο εἰς τὰς παραδόσεις μου; πρέπει νὰ του
δοθῇ ἡ ἀπάντησις: διότι τοῦ προφήτου καὶ τοῦ δημαγωγοῦ ἡ θέσις δὲν εἶν'
ἐπὶ τῆς πανεπιστημιακῆς ἑδρας.

Διὰ τὸν προφήτην καὶ τὸν δημαγωγὸν ἐρρέθη: *Πορεύθητι ἔξω εἰς τὰς
ὄρους καὶ δημοσίᾳ λάλησον.* Ἐκεῖ δηλαδή, ὅπου καὶ ἡ κριτικὴ εἶναι δυνατὴ.
Εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν ὁμοῦ αἴθουσαν ὁ καθηγητῆς ὀμιλεῖ μόνος αὐτός,
καθήμενος ἀπέναντι τῶν ἀκροατῶν, ἐκεῖνοι δὲ ὀφείλουν νὰ σιωποῦν. Τὸ νὰ
ἐκμεταλλεῖται κανεὶς τὴν ὑποχρέωσιν ποῦ ἔχουν οἱ φοιτηταί, νὰ παρακο-
λουθοῦν χάριν τῆς προόδου τῶν τὰς παραδόσεις ἑνὸς καθηγητοῦ, καὶ τὴν
ἀποῦσαν παντός, ὅστις θὰ ἠδύνατο ν' ἀντεπεξέλθῃ διὰ τοῦ ἐλέγχου, καὶ
τοῦτο ὄχι διὰ νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τοὺς ἀκροατάς του μὲ τὰς γνώσεις καὶ
τὴν ἐπιστημονικὴν του πείραν, ὅπως ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν, ἀλλὰ διὰ νὰ τους
ἐπιβάλλῃ τὴν σφραγίδα τῶν προσωπικῶν του πολιτικῶν πεποιθήσεων, θεωρῶ
πρᾶξιν δεικνύουσαν ἔλλειψιν τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐθύνης. Εἶναι βεβαίως
δυνατὸν νὰ μὴν ἐπιτυχάνῃ κανεὶς πάντοτε νὰ παραμερίσῃ τελείως τὰς ὑπο-
κειμενικὰς του συμπαθείας· ὑπόκειται τότε εἰς τὸν αὐσιγηρότατον ἔλεγχον
τῆς προσωπικῆς του συνειδήσεως. Αὐτὸ ἄλλως τε δὲν εἶν' ἐπιχείρημα· διότι
καὶ εἰς ἄλλα, καθαρῶς ἐπιστημονικὰ ζητήματα εἶναι δυνατὸν νὰ πλανηθῇ,
χωρὶς αὐτὸ ν' ἀναιρῇ τὴν ὑποχρέωσιν, ποῦ ἔχει, νὰ ζητῇ τὴν ἀλήθειαν.

Καὶ το ἀποκρούω καὶ πρὸς τὸ συμφέρον αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιστήμης.
Εἶμαι πρόθυμος νὰ σας το ἀποδείξω εἰς τὰ ἔργα τῶν ἱστορικῶν μας, ὅτι
παντοῦ, ὅπου ὁ ἐπιστήμων προσβάλλει μὲ τὰς προσωπικὰς του πεποιθήσεις
καὶ κρίσεις, σταματᾷ ἡ ἀκριβὴς κατανόησις τῶν γεγονότων. Ἄλλ' αὐτὸ
ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ ἀποψινοῦ θέματος καὶ θὰ ἐχρειάζετο μακρὰν
ἀνάλυσιν.

Ἐρωτῶ μόνον: πῶς εἶναι δυνατὸν ἓνας πιστὸς καθολικὸς ἀφ' ἑνός, καὶ

ἓνας ἐλευθεροτέκτων ἀφ' ἑτέρου, νὰ καθοδηγηθοῦν ἀπὸ ἓνα μάθημα περὶ τῶν μορφῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας ἢ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς θρησκείας, ὥστε νὰ σχηματίσουν τὰς αὐτὰς ἀξιολογικὰς κρίσεις; Ἀποκλείεται. Καὶ ὅμως πρέπει ὁ ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος νὰ ἔχη τὴν ἐπιθυμίαν καὶ νὰ θέτῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του τὴν ἀξίωσιν, νὰ ὠφελήσῃ καὶ τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλον μὲ τὰς γνώσεις καὶ τὰς μεθόδους του. Θὰ μου εἰπῆτε τώρα καὶ δικαίως; ὁ πιστὸς καθολικὸς οὐδέποτε θὰ παραδεχθῆ, ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὰ γεγονότα τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὰς ἀπόψεις, ποῦ του ἀναπτύσσει ἓνας διδάσκαλος ἐλεύθερος ἀπὸ τὰς δογματικὰς ἐκείνου προϋποθέσεις. Βεβαίως. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ κεῖται εἰς τὸ ἐξῆς: Ἡ ἐλευθέρᾳ προϋποθέσεων ἐπιστήμη (ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ κάθε θρησκευτικὸν δέσμευμα) δὲν ἀναγνωρίζει τὸ θαῦμα καὶ τὴν ἀποκάλυψιν· θὰ ἦτο τοῦτο ἀπιστία πρὸς τὰς ἰδικὰς τῆς προϋποθέσεις. Ὁ εὐσεβὴς ἀναγνωρίζει καὶ τὰ δύο. Ἡ ἐλευθέρᾳ δὲ προϋποθέσεων ἐπιστήμη ζητεῖ ἀπ' αὐτὸν ὄχι ὀλιγώτερον, (ἀλλὰ καὶ ὄχι περισσότερον) παρὰ νὰ παραδεχθῆ, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ γένεσις τοῦ Χριστιανισμοῦ πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ χωρὶς ὑπερφυσικὰς ἐπεμβάσεις, ποῦ δὲν δύναται ἡ ἐμπειρικὴ ἐρμηνεία ν' ἀποδεχθῆ ὡς αἰτιώδη στοιχεῖα, ἡ ἐξήγησις πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὅποια ἡ διδομένη. Καὶ ἡμπορεῖ νὰ κίμῃ τοῦτο, χωρὶς νὰ ἔλθῃ εἰς διάστασιν πρὸς τὴν πίστιν του.

Δὲν ἔχει λοιπὸν τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης καμμίαν ἀξίαν δι' ἑκείνον, διὰ τὸν ὅποιον τὰ γεγονότα καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἀδιέφορα, τον ἐνδιαφέρει δὲ μόνον ὁ σχηματισμὸς πρακτικῶν προσωπικῶν πεποιθήσεων; Ἴσως ναί. Πρῶτα πρῶτα: ὁ χρήσιμος διδάσκαλος ἔχει ὡς πρῶτόν του ἔργον νὰ διδάξῃ τοὺς μαθητὰς του νὰ παραδέχωνται καὶ τὰ δυσάρεστα γεγονότα, ἐννοῶ δυσάρεστα διὰ τὰς κομματικὰς του πεποιθήσεις. Καὶ διὰ κάθε κομματικὴν ἀντίληψιν (καὶ διὰ τὴν ἰδικὴν μου π. χ.) ὑπάρχουν τοιαῦτα γεγονότα πάρα πολὺ δυσάρεστα. Ἐχω τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, ποῦ ἀναγκάζει τοὺς ἀκροατὰς του νὰ συνηθίσουν εἰς τοῦτο, κατορθώνει κάτι περισσότερον ἀπὸ ἓνα ἔργον διανοητικόν· θὰ ἐτολμοῦσα μάλιστα νὰ χρησιμοποιήσω διὰ τοῦτο τὴν ἔκφρασιν ἠθικὸν κατόρθωμα, μολονότι ἡγεῖ κάπως πολὺ παθητικὰ δι' ἓνα τόσο ἀπλοῦν καὶ τόσο αὐτόνοτον πρᾶγμα.

Μέχρι τοῦδε ὠμίλησα μόνον περὶ τῶν πρακτικῶν λόγων, ποῦ ἐπιβάλλουν τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἐπιβολῆς προσωπικῶν πεποιθήσεων. Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτοί. Τὸ ἀδύνατον μιᾶς ἐπιστημονικῆς ὑποστηρίξεως πρακτικῶν προτιμήσεων—πλὴν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἐξειάσεως τῶν μέσων δι' ἓνα ἐκ τῶν προτέρων σταθερῶς τεθέντα σκοπὸν—πηγάζει ἀπὸ πολὺ βαθύτερα αἷτια. Εἶναι κατ' ἀρχὴν παράλογος, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὰ διάφορα συστήματ' ἀξιῶν εὐρίσκονται ἐν τῷ κόσμῳ εἰς ἀδιέλπτον πρὸς ἀλληλεπίπλεμον. Ὁ παλαιὸς Mill, τοῦ ὁποίου τὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὰλλα δὲν θέλω νὰ ἐπαινέσω, ἔχει εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δίκαιον, διαγλέγη

κάπου, ὅτι ὁ ἀφορμώμενος ἐκ τῆς καθαρᾶς ἐμπειρίας καταλήγει εἰς τὴν πολυθειάν. Ἡ διατύπωσις εἶναι ἀβαθῆς καὶ ἀπηχεῖ ὡς παραδοξολογία· καὶ ὁμῶς κρύπτει μέσα της ἀλήθειαν. Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο γνωρίζομεν σήμερον, ὅτι ἤμπορεῖ κάτι τι νὰ εἶναι ἱερόν, ὄχι μόνον ἂν καὶ δὲν εἶναι ὄραϊον, ἀλλὰ διότι καὶ ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι ὄραϊον· παράδειγμα εὗρίσκει εἰς τὸ 53. κεφάλαιον τοῦ Ἡσαΐα καὶ εἰς τὸν 21. ψαλμὸν (1). "Ὅτι κάτι ἤμπορεῖ νὰ εἶναι ὄραϊον, ὄχι μόνον ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὃ μὴ ἀγαθόν, γνωρίζομεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Nietzsche, εὗρίσκει δὲ καὶ πρωτύτερα διαμορφωμένην τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν εἰς τὰ *Fleurs du mal*, τὴν συλλογὴν τῶν ποιημάτων τοῦ Baudelaire. Καὶ εἶναι κοινοτοπία, ὅτι κάτι ἤμπορεῖ νὰ εἶναι

1) Σ. τ. Μ. Ἀναφέρεται ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν περικοπὴν ἐκείνην τοῦ 53. κεφαλαίου τοῦ βιβλίου Ἡσαΐα εἰς τὴν ὁποίαν ἕνας ποιητὴς ἀπὸ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 5. αἰῶνος ἀντιθέτει τὸν τελικὸν θρῆνον τοῦ ἀληθινοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ταπείνωσιν καὶ τὴν ἐξουθένωσιν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ περιγράφεται μὲ τὰ συμπτώματα τοῦ λεπροῦ, ἀνέχεται δὲ τὰς δοκιμασίας τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ μὲ ὑπομονὴν καὶ ταπείνωσιν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πίστιν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς καθάρσεως. Τὸ ὅλον ποίημα 52,18—53,12 ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου καὶ ὑψωθήσεται καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. Ὁν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σὲ πολλοί, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ εἶδος σου καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ υἱῶν ἀνθρώπων. Οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσιν βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν, συνήσουσιν. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγείλαμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς ρίζα ἐν γῆ διωρόση. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος. Ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν· ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτόν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει. Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτόν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν.

Εἰς τὸν ψαλμὸν 21 (22) ἔχομεν τὸν θρῆνον καὶ τὴν δέησιν ἐνὸς ἀπηλπισμένου τῆς ζωῆς, ποῦ περιγράφει τὴν ταπείνωσιν του καὶ τὴν καταδρομὴν τῶν ἐχθρῶν μὲ τὰ ἀηδῶς ρεαλιστικὰ συμπτώματα βαρυτάτης νόσου. Παραθέτω μόνον τὴν σχετικὴν περικοπὴν (=στ. 11—18): *Μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ· ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πλείονες περιέσχον με· ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου· ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡσεὶ ὄστρακον ἡ ἰσχὺς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγέ με. Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· ὠρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας· ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστέα μου· αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπειδὸν με. Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλήρον.*

Καὶ αἱ δύο περικοπαὶ ἡρμηνεύθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν μεσσιανικῶς, ὡς προτυποῦσαι τοῦ Ἰησοῦ τὴν ταπείνωσιν καὶ τὰ κατόπιν πάθη.

ἀληθινόν, μολονότι δὲν εἶναι καὶ μὲ τὸ νὰ μὴν εἶναι μήτε ὠραῖον μήτε ἱερὸν μήτ' ἀγαθόν. Ἄλλ' αὐτὰ εἶναι αἱ στοιχειωδέσταται περιπτώσεις τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ τῶν θεοτήτων τῶν ἐπὶ μέρος κόσμων καὶ ἀξιῶν.

Δὲν ἤξεύρω, πῶς θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ τα καταφέρει νὰ κρίνη ἐπιστημονικῶς μεταξὺ τῆς ἀξίας τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ γερμανικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἐδῶ μάχονται μεταξὺ των διάφοροι θεοί, καὶ μάλιστα αἰωνίως. Συμβαίνει καὶ ἐδῶ ὅτι καὶ εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ποῦ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀπομαγευθῆ ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἢ ἀπὸ τοὺς δαίμονας—ὑπὸ διάφορον μόνον ἔννοιαν. Ὅπως δ' Ἕλλην ἄλλοτ' ἐθυσίαζεν εἰς τὴν Ἀφροδίτην, ἄλλοτ' εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, πρὸ παντὸς ὅμως εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεός του, τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ σήμερον μόνον ποῦ ἀπομαγεύθη ὁ κόσμος καὶ ἀπέβαλε τὸ ἔνδυμα τῆς μυθικῆς, ἀλλ' ἐσωτερικῶς ἀληθινῆς πλαστικότητος τῆς πίστεως ἐκείνης. Ὑπεράνω δὲ τῶν θεῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἀγῶνός των δεσπόζει ἡ Μοῖρα, πάντως ὄχι ἡ ἐπιστήμη. Δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ποῖον εἶναι τὸ θεῖον διὰ τὴν μίαν ἢ διὰ τὴν ἄλλην ἀποψιν καὶ κατὰ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο σύστημ' ἀξιῶν· μ' αὐτὸ ὅμως τελειώνει χωρὶς ἄλλο ἢ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος ἐντὸς τῆς πανεπιστημιακῆς αἰθούσης, ὅσον καὶ ἂν δὲν τελειώνει φυσικὰ τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς ζωῆς, ποῦ ἐγκλείει. Ἄλλ' ἐκεῖ ἔχουν τὸν λόγον ἄλλαι δυνάμεις, ὄχι ἡ πανεπιστημιακὴ ἔδρα.

Ποῖος ἄνθρωπος θὰ ἔχη τὴν τόλμην νὰ ζητήσῃ ν' ἀναιρέσῃ ἐπιστημονικῶς τὴν ἠθικὴν τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίας, τὴν φράσιν π. χ. μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ ἢ τὴν παραβολὴν τῆς δεξιᾶς καὶ τῆς ἀριστερᾶς παρειᾶς; Καὶ ὅμως εἶναι προφανές· ἐδῶ κηρύσσεται, ἀπὸ ἀπόψεως κοσμικῆς, ἢ ἠθικῆς τῆς ἀναξιοπρεπείας. Ἐχεις νὰ διαλέξῃς μεταξὺ τῆς θρησκευτικῆς ἀξιοπρεπείας, ποῦ φέρει ἡ ἠθικὴ αὐτή, καὶ τῆς ἀνδρικῆς ἀξιοπρεπείας, ποῦ κηρύσσει κάτι πολὺ διαφορετικόν: ν' ἀνθίστασαι κατὰ τοῦ πονηροῦ, διότι ἄλλως φέρεις σὺ τὴν εὐθύνην διὰ τὴν ἐπικράτησίν του. Ἀναλόγως τῶν βασικῶν του ἀρχῶν δύναται νὰ θεωρήσῃ ἕκαστος τὸ ἓνα ὡς τὸ κήρυγμα τοῦ διαβόλου, τὸ ἄλλο ὡς τὸ κήρυγμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ καθένας ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ, ποῦ εἶναι δι' αὐτὸν ὁ Θεὸς καὶ ποῦ ὁ διάβολος. Αὐτὸ ἰσχύει δι' ὅλα τὰ συστήματα τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς.

Ὁ μεγαλειώδης ὀρθολογισμὸς τῆς κατὰ ὀρισμένην ἠθικῆς μέθοδον διαβιώσεως, ποῦ ἀναβλύζει ἀπὸ τὰ διδάγματα κάθε θρησκευτικοῦ προφήτου, ἐξεθρόνισεν ὅλην αὐτὴν τὴν πολυθεϊαν χάριν τοῦ ἐνός δ' ἐστὶ χρεία· κατόπιν ὅμως, ἐνώπιον τῶν πραγματικότητων τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ζωῆς, ἐξηναγκάσθη εἰς τὰς συνθηκολογήσεις ἐκείνας καὶ τὰς σχετικότητας, ποῦ γνωρίζομεν ὅλοι ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σήμερον ὅμως τελοῦμεν, ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν, τὴν ἐορτὴν τῶν «ἀγίων Πάντων». Οἱ πολλοὶ θεοὶ τῆς ἀρχαιότητος, χωρὶς μαγικὰς δυνάμεις καὶ ἄρα ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀπροσώπων δυνάμεων, ἀναβαίνουν ἀπὸ τοὺς τάφους των, ζητοῦν τὴν κυριαρχίαν τῆς ζωῆς μας καὶ ἀρχίζουν μεταξὺ των καὶ πάλιν τὸν αἰώνιον ἀγῶνά των. Καὶ τοῦτο ἴσα ἴσα προσπίπτει τόσον βαρὺ διὰ τὸν σύγχρονον

ἄνθρωπον, βαρύτερον ἰδίως διὰ τὴν νέαν γενεάν: τὸ νὰ ἔχῃς τὴν δύναμιν ν' ἀντιμετωπίζῃς τοιαύτην πολυθειάν. Ὅλον τὸ κυνήγημα τῆς ζωῆς (Erlebnis) ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀδυναμίαν πηγάζει. Διότι ἀδυναμία εἶναι νὰ μὴ θέλῃς ν' ἀντικρούσῃς σοβαρὰ κατὰ πρόσωπον τῆς ἐποχῆς σου τὴν μοῖραν. Καὶ εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ πολιτισμοῦ μας ν' ἀποκτήσωμεν καὶ πάλιν σαφεστέραν ἐπίγνωσιν τούτου. ἀφοῦ ἐπὶ χεῖρα ἔτῃ ὁ ἀποκλειστικός, καθὼς λέγεται ἢ νομίζεται, προσανατολισμὸς μῖς πρὸς τὸ μεγαλειῶδες πάθος τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς μας εἶχε τυφλώσει τὸ βλέμμα.

Ἄλλ' ἄρκει τὰ προβλήματα αὐτὰ θὰ μας παρέσουραν πολὺ μακρὰν. Διότι ἡ μερὶς ἐκείνη τῆς νεολαίας μας, ποῦ εἰς ὅλα αὐτὰ ἀπαντᾷ: Μὰ ἡμεῖς ἐρχόμεθα εἰς τὰς παραδόσεις, διὰ νὰ ζήσωμεν κάτι ἄλλο, καὶ ὄχι ἀναλύσεις καὶ ἐξακριβώσεις γεγονότων, πλανᾶται καὶ ἡ πλάνη της συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ καθηγητοῦ ζητοῦν κάτι διάφορον ἀπ' ὅ,τι ἔχουν ἐνώπιόν των — ζητοῦν τὸν ἡ γέ τ η ν, καὶ ὄχι τὸν δι δ α σ κ α λ ο ν. Καὶ ὅμως ὡς δι δ α σ κ α λ ο υ ς μόνον μας ἐτοποθέτησαν ἐπὶ τῆς ἕδρας. Καὶ εἶκα τοῦτο πολὺ διαφοροετικόν· περὶ αὐτοῦ εἶν' εὐκόλῃν νὰ πεισθῆτε. Ἐπιτρέψατέ μου νὰ σας ὀδηγήσω ἄλλην μίαν φορὰν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, διότι ἐκεῖ συναντᾷ κανεὶς πολλάκις αὐτὰ τὰ πράγματα εἰς τὴν πρωτόγονον καὶ χονδρικήν ἐμφάνισίν των.

Ὁ Ἀμερικανόπαις μανθάνει ἀσυγκρίτως ὀλιγώτερα ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας. Πιρ' ὅλας τὰς ἀπιστεύτως πολλὰς ἐξετάσεις, δὲν ἔχει μεταβληθῆ ἀκόμη, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς σχολικῆς του ζωῆς, εἰς τὸν καθαρὸν ἐκεῖνον τύπον ἀνθρώπου τῶν ἐξετάσεων, ὅπως εἶναι ὁ Γερμανός. Διότι ἡ γραφειοκρατία, ποῦ προϋποθέτει τὸ δίπλωμα ὡς εἰσιτήριο εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς θεσοῦλας, εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὰς ἀρχὰς της. Ὁ Ἀμερικανὸς νέος δὲν αἰσθάνεται σεβασμὸν ἐνώπιον οὐδενὸς πράγματος καὶ οὐδενὸς προσώπου, ἐνώπιον καμμῆς παραδόσεως καὶ κανενὸς ἀξιώματος, ἀκόμη καὶ ἐνώπιον τῶν προσωπικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν προσώπων, ποῦ το κατέχουν· αὐτὸ ὀνομάζει ὁ Ἀμερικανὸς δημοκρατίαν. Ὅσον παραμορφωμένη καὶ ἀνπαρουσιάζει ἡ πραγματικότης εἰς τὴν ἐρμηνείαν αὐτήν, τοῦτο εἶναι τὸ νόημα, ποῦ δίδει εἰς τὴν λέξιν, καὶ αὐτὸ ἔχει ἐδῶ σημασίαν. Περὶ τοῦ διδασκάλου, ποῦ ἔχει ἐνώπιόν του, ὁ Ἀμερικανόπαις ἔχει τὴν ἀντίληψιν: μου πωλεῖ τὰς γνώσεις του καὶ τὰς μεθόδους του ἀντὶ τῶν χρημάτων τοῦ πατρός μου, ἀκριβῶς ὅπως ὁ μανάβη; πωλεῖ εἰς τὴν μητέρα μου τὰ λάχανα· αὐτὸ εἶναι ὅλο. Φυσικὰ ἂν ὁ διδάσκαλος εἶναι π. χ. πρωταθλητὴς τοῦ ποδοσφαίρου, τότε γίνεται εἰς τὸ πεδῖον αὐτὸ ὁ ἡγέτης του. Ἄν ὅμως δὲν ἔχει αὐτὴν ἢ ἄλλην παρομοίαν εἰς ἀθλήματα ἄλλα ἰδιότητα, τότε εἶναι ἀπλοῦς διδίσκαλος, τίποτε περισσότερον. Εἰς κανενὸς Ἀμερικανοῦ νέου τὸ κεφάλι δὲν θὰ κατέβαινε νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του νὰ του πωλήσῃ κοσμοθεωρίαν ἢ κανόνας ρυθμίζοντας τὸν βίον του.

Βεβαίως ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν δὲν ἠμποροῦμεν ἡμεῖς παρὰ ν' ἀ-

ποκρούσωμεν τοιαύτην ἀντίληψιν. Ἄλλ' ἐρωτᾶται: δὲν κρύπτεται ἄρα γε εἰς αὐτὴν τὴν νοοτροπίαν, τὴν ὁποίαν ἐπίτηδες παρέστησα κάπως χονδροειδῶς, ἕνας κόκκος ἀληθείας;

Φοιτηταὶ καὶ φοιτήτριαι! Ἐρχεσθε εἰς τὰς παραδόσεις μας ἀξιοῦντες ἀπὸ ἡμᾶς νὰ γίνωμεν ἡγέται σας, χωρὶς πρωτύτερα ν' ἀναλογισθῆτε, διὰ ἀπὸ 100 καθηγητᾶς οἱ 99 τοῦλάχιστον ὄχι μόνον δὲν εἶναι πρωταθληταὶ τοῦ ποδοσφαίρου τῆς ζωῆς, ἀλλ' οὐδὲ ἔχουν ἢ δικαιοῦνται νὰ ἔχουν τὴν ἀξίωσιν νὰ γίνουν ἡγέται εἰς τὰ ζητήματα τοῦ βίου. Σκεφθῆτε πρὸς στιγμήν· Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἂν ἔχει ἢ ὄχι τὰς ιδιότητες τοῦ ἡγέτου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ ιδιότητες, ποῦ ἀπαρτίζουν τὸν ἐξαίρετον ἐπιστήμονα καὶ ἀκαδημαϊκὸν διδάσκαλον, δὲν εἶν' ἐκεῖναι, ποῦ τον κάμνουν ἡγέτην εἰς τὰ ζητήματα τοῦ πρακτικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς ζωῆς, ἢ εἰδικότερον τῆς πολιτικῆς. Εἶναι καθαρὰ σύμπτωσις τὸ νὰ κατέχη κανεὶς καὶ τὸ προσὸν αὐτό, καὶ εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνον νὰ αἰσθάνεται ὁ καθένας, ποῦ κἀθετα εἰς τὴν ἔδραν, ὅτι ὁ κόσμος πιστεύει, πῶς του ἀνήκει τοῦτο· ἐπικινδυνότερον ἀκόμη, ἂν ἀφήνεται κάθε ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος ἐλεύθερος νὰ παίξῃ εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν παραδόσεων τὸν ἡγέτην. Διότι ἐκεῖνοι ἀκριβῶς, ποῦ ἔχουν τὴν ἰδέαν, ὅτι εἶναι ἰκανώτατοι ὀδηγηταί, εἶναι συνήθως οἱ ὀλιγώτερον ἰκανοί. Πρὸ παντὸς ὁμῶς, εἴτε εἶναι εἴτε ὄχι, ἢ καθέδρα δὲν τους παρέχει καμμίαν εὐκαιρίαν νὰ τὸ ἀποδείξουν.

Ὁ καθηγητῆς, ποῦ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του προωρισμένον νὰ γίνῃ σύμβουλος τῆς νεότητος καὶ ἀπολαύει τῆς ἐμπιστοσύνης ἑαυτῶν, ὡς το ἀποδείξῃ εἰς τὴν προσωπικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτούς, ὡς ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον. Αἰσθάνεται, ὅτι ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπέμβῃ εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν κοσμοθεωριῶν καὶ τῶν κομματικῶν ἀντιλήψεων; ὡς το κάμῃ ἔξω, εἰς τὴν παλαιστραν τῆς ζωῆς, εἰς τὸν τύπον, εἰς τὰς συνελεύσεις, εἰς τοὺς συλλόγους, ὅπου θέλει. Τὸ νὰ δεικνύῃς τὸ θάρρος τῶν πεποιθήσεών σου ἐκεῖ, ὅπου οἱ παρόντες καὶ ἴσως διαφωνοῦντες εἶναι καταδικασμένοι εἰς σιωπὴν, το εὐρίσκω κάπως ὑπερβολικὰ βολικόν.

Θὰ μου θέσετε τέλος τὸ ἐρώτημα: ἂν εἶναι ἔτσι, τότε τί θετικὸν προσφέρει ἢ ἐπιστήμη εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ τὴν προσωπικὴν ζωὴν; Ἡ ἐρώτησίς σας μας ἐπαναφέρει καὶ πάλιν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐπιστήμης. Πρῶτα πρῶτα φυσικὰ παρέχει γνώσεις τεχνικάς, πῶς νὰ ρυθμίσωμεν τὴν ζωὴν μας δι' ὑπολογισμοῦ, δηλαδὴ τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅπως καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Μὰ αὐτὸ εἶναι ὁ μανάβης τοῦ Ἀμερικανόπαιδος, θ' ἀπαντήσετε. Ἀπολύτως σύμφωνοι. Δεύτερον—καὶ αὐτὸ πάντως ὁ μανάβης δὲν το προσφέρει—μας προσφέρει τὰς μεθόδους τοῦ σκέπτεσθαι, τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὴν κατάλληλον πρὸς τοῦτο προπαιδείαν. Θ' ἀπαντήσητε ἴσως: αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι λάχανα, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο παρά τὰ μέσα ν' ἀποκτήσῃ κανεὶς λάχανα. Πολὺ καλά, ὡς τ' ἀφήσωμεν αὐτὸ σήμερον κατὰ μέρος.

Εὐτυχῶς τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης δὲν τελειώνει μ' αὐτό· εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ σας βοηθήσωμεν νὰ ἐπιτύχετε καὶ τρίτον τι, τὴν σαφήνειαν— ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν φυσικά, ὅτι ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὴν κατέχομεν. Ἐφ' ὅσον ὁμως τὴν ἔχομεν, ἠμποροῦμεν νὰ σας διαφωτίσωμεν: ἀπέναντι τοῦ προκειμένου ἀξιολογικοῦ προβλήματος (ἐπιτρέψατέ μου διὰ τὸ ἀπλούστερον νὰ φέρω ὡς παράδειγμα κοινωνικὰ φαινόμενα) ἠμπορεῖ κανεὶς πρακτικῶς αὐτὴν καὶ ἐκείνην τὴν στάσιν νὰ τηρήσῃ. Ἐφ' ὅσον θ' ἀκολουθήσῃ αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν, πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ, ὅπως διδάσκει ἢ πείρα τῆς ἐπιστήμης, αὐτὰ καὶ ἐκεῖνα τὰ μέσα, διὰ νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ. Πολλάκις τὰ μέσα εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νομίζεις, ὅτι πρέπει νὰ τ' ἀποκρούσῃς· θὰ ἔχῃς τότε νὰ ἐκλέξῃς μεταξὺ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ἀναποφεύκτων μέσων· ἀγιάζει ὁ σκοπὸς αὐτὰ τὰ μέσα ἢ ὄχι; Ὁ διδάσκαλος ἠμπορεῖ νὰ σας δείξῃ, ὅτι εἶν' ἀναγκαῖα ἢ ἐκλογὴ αὐτὴ· περισσότερον δὲν ἠμπορεῖ, ἔφ' ὅσον θέλει νὰ μείνῃ διδάσκαλος καὶ ὄχι νὰ γίνῃ δημαγωγός. Ἐμπορεῖ ἀκόμη φυσικὰ νὰ σας εἰπῇ: ἔφ' ὅσον ἐπιζητεῖς αὐτὸν καὶ ἐκείνον τὸν σκοπὸν, πρέπει νὰ δεχθῆς ἐκ τῶν προτέρων καὶ αὐτὰ ἢ ἐκεῖνα τὰ συμπαρομαρτοῦντ' ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν πείράν μου, παρουσιάζονται. Καὶ ἐδῶ ἡ ἴδια κατάστασις πάλιν. Ὅλ' αὐτὰ ὁμως εἶναι προβλήματα, ποῦ παρουσιάζονται καὶ εἰς τοὺς τεχνικούς, οἱ ὅποιοι ἐπίσης εἰς πλείστας περιπτώσεις ὀφείλουσιν ν' ἀποφασίσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ μικροτέρου κακοῦ ἢ τοῦ σχετικῶς καλυτέρου. Μόνον ποῦ δι' ἐκείνους τὸ κυριώτερον εἶναι συνήθως ἐκ τῶν προτέρων δεδομένον, ὁ σκοπός. Κι' αὐτὸ ἴσα ἴσα δὲν συμβαίνει παρ' ἡμῶν, ἔφ' ὅσον πρόκειται περὶ τῶν ἀληθινὰ ὑφίστασιν προβλημάτων.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐγγίζομεν τὸ τελευταῖον πρᾶγμα, ποῦ ἡ ἐπιστήμη δύναται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς σαφηνείας νὰ προσφέρῃ συγχρόνως ὁμως ἐγγίζομεν καὶ τὰ ὅρια τῆς. Ἐμποροῦμεν—καὶ ὀφείλομεν—νὰ σας εἰπώμεν ἐπίσης: αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ προσωπικὴ διαγνώμη δύναται, σύμφωνα μὲ τὰς ἀξιώσεις τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς συνεπειας, καὶ ἐπομένως καὶ τῆς εἰλικρινείας, ν' ἀναχθῇ κατὰ τὸ βαθύτερόν της νόημα εἰς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν θεμελιώδη κοσμοθεωρίαν—δυνατὸν ν' ἀνάγεται εἰς μίαν μόνον, δυνατὸν ν' ἀνάγεται ἴσως καὶ εἰς διαφόρους—ὄχι ὁμως εἰς αὐτὴν ἢ τὴν ἄλλην. Λατρεύετε αὐτὸν τὸν Θεὸν (διὰ νὰ ὁμιλήσω μεταφορικῶς), ἀλλὰ καὶ δυσαρεστεῖτε ταυτοχρόνως τὸν ἄλλον, ἂν ἀσπασθῆτε αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν· διότι κατ' ἀνάγκην καταλήγετε εἰς αὐτὰ ἢ ἐκεῖνα τὰ ἐσωτερικὰ ἐπακόλουθα, ἔφ' ὅσον μένετε συνεπεῖς πρὸς τὸν ἑαυτὸν σας. Παρόμοιον πρᾶγμα εἶναι δυνατὸν, κατ' ἀρχὴν τοῦλάχιστον, νὰ κατορθωθῇ. Ἡ φιλοσοφία ὡς εἰδικὴ ἐπιστήμη ἢ αἰ φιλοσοφικαί, κατὰ τὴν φύσιν των, ἔρευναι τῶν ἀρχῶν τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν ἐπιχειροῦν νὰ το κατορθώσουν. Ἐμποροῦμεν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἔφ' ὅσον γνωρίζομεν καλά τὸ ἔργον μας (καὶ τοῦτο πρέπει πάντα νὰ τεθῇ ὡς προϋπόθεσις), νὰ ἐξαναγκάσωμεν τὸν καθένα, ἢ τοῦλάχιστον νὰ τον συνδράμωμεν νὰ λογοδο-

τήση εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ διὰ τὸ βαθύτερον νόημα τῶν πράξεών του. Καὶ δὲν εἶναι μικρὸν τοῦτο, φαντάζομαι, ἀκόμη καὶ διὰ τὴν προσωπικὴν ζωὴν τοῦ καθενός. Θὰ προσέθετα μάλιστα, ὅτι ὁ διδάσκαλος, ποῦ θὰ το ἐπιτύχη, εὐρίσκειται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ καθήκοντος δηλαδὴ ν' ἀναπτύξη σκέψιν διαυγῆ καὶ τὸ αἴσθημα τῆς εὐθύνης. Πιστεύω δέ, ὅτι, ὅσον εὐσυνειδητότερον ἀποφεύγει νὰ ἐπιβάλη ἢ νὰ ὑποβάλη εἰς τοὺς ἀκροατάς του τὰς ἰδίας προτιμήσεις, τόσο ἰκανότερος θὰ εἶναι νὰ το κατορθώσῃ.

Βεβαίως ἡ ἀποψις, ποῦ σας ἀναπτύσσω, ἀναχωρεῖ πάντοτ' ἀπὸ τὴν βασικὴν ἀρχήν: ὅτι ἡ ζωὴ, ἐφ' ὅσον ἔχει τὰς ἀρχάς της ἐν ἑαυτῇ καὶ ἐξ ἑαυτῆς πρέπει νὰ κατανοηθῇ, γνωρίζει μόνον τὸν αἰώνιον πόλεμον τῶν θεῶν ἐκείνων· δηλαδὴ, διὰ νὰ ὀμιλήσω χωρὶς μεταφοράς, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν δι' ὃ ἀγὼν μεταξὺ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ζωῆς, ὅσαι εἶναι δυνάταί, δὲν ἵμπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς συμβιβασμόν, μήτε ἄρα νὰ λήξῃ, ἐπομένως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκλέξῃ κανεὶς μεταξὺ αὐτῶν. Ἄν ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς ἡ ἐπιστήμη ἀξίξει νὰ τὴν κάμῃ κανεὶς προορισμόν του καὶ ἂν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἔχει ἐν' ἀντικειμενικῆς ἀξίας προορισμόν, εἶναι καὶ τοῦτο πάλιν ἀξιολογικὴ κρίσις, περὶ τῆς ὁποίας εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν αἴθουσαν τίποτε δὲν ἵμπορεῖ νὰ λεχθῇ. Διότι διὰ τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν τίθεται ὡς προϋπόθεσις ἡ καταφαικτικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα. Καὶ ἐγὼ προσωπικῶς δίδω μὲ τὸ ἀτομικόν μου ἔργον τὴν ἰδίαν καταφατικὴν ἀπάντησιν. Ἰσχύει δ' ἐπίσης τοῦτο ἀκόμη καί, ἢ μᾶλλον ἰδιαίτερος διὰ τὴν ἀποψιν ἐκείνην, ἡ ὁποία μσεῖ τὴν νοησιοκρατίαν, ὅπως τὸν διάβολον, καθὼς οἱ νέοι σήμερον κάμνουν ἢ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, φαντάζονται πῶς κάμνουν. Διότι τότε ἰσχύει δι' αὐτοὺς ἡ ρῆσις: σκεφθῆτε ὁ διάβολος εἶναι πολὺ γέρος· γίνετε καὶ σεῖς γέροι γὰρ νὰ τὸν καταλάβετε. Ἡ ρῆσις δὲν ἐννοεῖ φυσικὰ τὴν ληξιαρχικὴν προᾶξιν τῆς γεννήσεως, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐνώπιον τοῦ διαβόλου τούτου, ἂν θέλεις ν' ἀπαλλαγῇς ἀπ' αὐτόν, δὲν πρέπει νὰ τρέπῃς εἰς φυγὴν, ὅπως συνηθίζουσιν σήμερα πολλοί, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃς πλήρη ἐποπτεῖαν τῶν μεθόδων του, διὰ νὰ ἵμπορῆς νὰ ἰδῆς καὶ τὴν δυνάμιν του καὶ τὰ ὄριά της.

Ἡ ἐπιστήμη σήμερον εἶναι εἰδικευμένον ἐπάγγελμα, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς αὐτοεπιγνώσεως καὶ τῆς γνώσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν γεγονότων, καὶ ὄχι θεῖον χάρισμα μάντεων καὶ προφητῶν ἀναβλύζον ἕματα τῆς ψυχῆς καὶ ἀποκαλύψεις, οὔτε μέρος τῆς διανοήσεως σοφῶν καὶ φιλοσόφων περὶ τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀναπόδραστον δεδομένον τῆς θέσεώς μας ἐντὸς τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τὸ ὅποιον, ἂν θέλομεν νὰ εἴμεθα συνεπεῖς πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, δὲν ἵμποροῦμεν νὰ διαφύγωμεν. Τώρα, ἂν ὁ Τολστόη πάλιν ἀναστηθῇ μέσα σας καὶ ἐρωτήσῃ: ποῖος θὰ δώσῃ ἀπάντησιν, ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη δὲν το κάμνει, εἰς τὸ ἐρώτημα: τί πρέπει νὰ πράξωμεν καὶ πῶς πρέπει νὰ ρυθμίσωμεν τὴν ζωὴν μας; ἢ μὲ τὴν ἀπόψη χρησιμοποιοηθεῖσαν εἰκόνα: ποῖον ἄπο τοὺς ἀλληλομαχομένους θεοὺς νὰ λα-

τρεύσωμεν; μήπως ὄχι αὐτούς, ἀλλὰ ἕναν ἄλλον καὶ ποῖον; τότε πρέπει ν' ἀπαντήσωμεν: μόνον ἕνας προφήτης ἢ ἕνας Σωτῆρ. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἢ ἐφ' ὅσον τὸ εὐγγέλιόν του δὲν εἰσακούεται πλέον, δὲν θὰ τον φέρετε βέβαια διὰ τῆς βίας εἰς τὴν γῆν, μετὰ τὸ νὰ ζητοῦν ν' ἀναλάβουν τὸν ρόλον του εἰς τὰς παραδόσεις των χιλιάδες καθηγηταί, ὡς κρατικῶς πληρωνόμενοι ἢ προνομιούχοι προφητίσται. Ἐνα μόνον θὰ ἐπιτύχουν· νὰ μὴν αἰσθανθοῦν ποτέ ζωντανὸν ὄλον τὸ βίωμα τῆς σημασίας, ποῦ ἔχει ἡ ἐπίγνωσις τοῦ θεμελιωδῶς κρείσμου γεγονότος, ὅτι ὁ προφήτης, ποῦ προθοῦν τόσο πολλοὶ ἀπὸ τὴν νέαν γενεάν, δὲν εὐαίρει. Καὶ δὲν ἐξυληροῦται, νομίζω, ποτέ τὸ ἐσώψυχον ἀκριβῶς συμφέρον τοῦ πραγματικῶς θεοσεβοῦς καὶ μουσικοῦ (1) ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον συγκαλύπτεται δι' ἑνὸς ἀναπληρώματος, ὅπως εἶναι ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀπὸ καθέδρας προφητεῖαι, καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τὸ θεμελιωδὸς γεγονός, ὅτι του ἔγραψεν ἡ μοῖρά του νὰ ζῆ εἰς ἐποχὴν ἀποξενωμένην ἀπὸ τὸ θεῖον, ἐποχὴν χωρὶς προφήτας. Ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ του θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ ἐξεχερῶθῃ κατ' αὐτῶν τὸ θρησκευτικόν του αἰσθητήριον.

Καὶ τώρα θὰ ἐπιθυμεῖτε ἴσως νὰ μ' ἐρωτήσετε: καλὰ, ἀλλὰ πῶς συμβιβάζεται μετὰ ὅσα εἶπατε ἡ ὑπαρξὶς τῆς θεολογίας καὶ ἡ ἀξίωσις τῆς νὰ θεωρεῖται ἐπιστήμη; Δὲν θὰ ὑπεκφύγω τὴν ἀπάντησιν. Θεολογία καὶ δόγματα δὲν εἶναι φαινόμενον παγκόσμιον, ἀλλὰ πάντως δὲν ὑπάρχουν μόνον εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ—καὶ προχωρῶ ἐκ τῶν νεωτέρων πρὸς τ' ἀρχαιότερα—καὶ εἰς τοὺς Μουσουλμάνους καὶ εἰς τοὺς Μανιχαίους καὶ εἰς τοὺς Γνωστικούς καὶ εἰς τοὺς Ὀρφικούς καὶ εἰς τοὺς πυρολάτρας Παρισιστοὺς καὶ εἰς τοὺς Βουδδιστάς καὶ εἰς τὰς Ἰνδικὰς αἰρέσεις καὶ εἰς τὸν Ταοϊσμόν καὶ εἰς τοὺς Οὐπανισάδας, καὶ φησικὰ καὶ εἰς τοὺς Ἑβραίους. Διάφορος ὅμως εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς συστηματικῆς τῶν ἀναπτύξεως. Καὶ δὲν εἶναι σύμπτωσις, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς τῆς Δύσεως ὄχι μόνον ἔφθασε καὶ τείνει πρὸς μεγαλυτέραν συστηματοποίησιν (ἐν ἀντιθέσει π.χ. πρὸς ὅ,τι παρήγαγον οἱ Ἰουδαῖοι εἰς τὴν θεολογίαν), ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξέλιξις των ἐνταῦθα ἔσχε τὴν μεγίστην ἱστορικὴν σημασίαν. Εἶναι τοῦτο δημιούργημα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, εἰς τὸ ὅποῖον πρέπει ν' ἀναζητῆ πᾶσα τῆς Δύσεως ἡ θεολογία, ὅπως προφανῶς ἡ θεολογία τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὴν Ἰνδικὴν διανόησιν πηγάζει.

Πᾶσα θεολογία εἶναι ὁ ρ θ ο λ ο γ ι σ τ ι κ ῆ διατύπωσις θρησκευτικῶν ἀγαθῶν ψυχικῆς σωτηρίας. Οὐδεμία ἐπιστήμη εἶναι τελείως ἐλευθέρη προϋποθέσεων καὶ οὐδεμία δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀξίαν

1) Σ. τ. Μ. Ὁ ὄρος μουσικὸς (musikalisch) χρησιμοποιεῖται σήμερον περὶ τῆς ψυχοθερίας ἐκείνης, ἡ ὁποία καταδικάζει ἀπολύτως τὸν ὀρθολογισμόν καὶ τὴν νοησιοκρατίαν μετὰ τὰ λογικῶς σαφῆ καὶ κεκαθαρμένα διαγράμματα μορφῶν καὶ συλλογισμῶν (αὐτὸ λέγεται plastisch, πλαστικότης), πιστεύει δὲ, ὅτι ἀξίαν ἔχει ἡ συναισθηματικὴ, μυστικοπαθῆς ἐνατένισις τῆς ζωῆς μετὰ τὴν ἀπεραντοσύνην, τὴν ἔξαρσιν καὶ ἔκστασιν καὶ τὴν ρευστότητα, ποῦ χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τῆς μουσικῆς καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ἐντύπωσιν.

της εἰς τὸν ἀρνούμενον τὰς προϋποθέσεις ταύτας· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου πᾶσα θεολογία προϋποθέτει, χάριν τοῦ ἔργου της καὶ πρὸς δικαιολογίαν τῆς ὑπάρξεώς της, καὶ μερικὰς εἰδικὰς προϋποθέσεις, διαφόρους ἐκάστοτε κατὰ τὸ νόημα καὶ τὴν ἔκτασιν. Εἰς κἀθε θεολογίαν, π.χ. καὶ τὴν Ἰνδικήν, ἰσχύει ἡ προϋπόθεσις, ὅτι ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἔχη κάποιον νόημα, ἐρωτᾶται δέ: πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ τοῦτο τὸ νόημα, διὰ νὰ εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σφέψιν; Ἀκριβῶς ὅπως καὶ τοῦ Kant ἡ γνωσιολογία ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ὑπάρχει ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια καὶ ἰσχύει, κατόπιν δ' ἐρωτᾷ: ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις τῆς νοήσεως εἶναι τοῦτο (λογικῶς) δυνατὸν; Ἡ ὅπως οἱ σύγχρονοι αἰσθητικοὶ (εἴτε διαρρηδην, ὅπως G. von Lukacs (1) π.χ. εἴτε εἰς τὴν πραγματικότητα) ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ὑπάρχουσαν καλλιτεχνήματα, καὶ ἐρωτοῦν κατόπιν: πῶς εἶναι τοῦτο (λογικῶς) δυνατὸν;

Οἱ θεολόγοι βεβαίως δὲν ἀρκοῦνται κατὰ κανόνα εἰς τὴν προϋπόθεσιν αὐτήν, ἣς ἀνήκει κυρίως εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας, ἀλλ' ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν ἀνωτέραν ἀρχήν, ὅτι ὑπάρχουν ἀποκαλύψεις τινές, τὰς ὁποίας πρέπει χωρὶς ἄλλο νὰ πιστεύσωμεν ὡς γεγονότα σημαντικὰ διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς. ὡς γεγονότα δηλαδή διὰ τῶν ὁποίων καὶ μόνων κινεῖται δυνατὸν νὰ τεθῇ ἓνα νόημα εἰς τὴν ζωὴν μας, καὶ ὅτι ὑπάρχουν καταστάσεις καὶ πράξεις, αἵτινες ἐγκλείουν τὴν ιδιότητα τῆς ἱερότητος—τουτέστιν πράξεις ἀπαρτίζουσαι τρόπον τοῦ ζῆν ἢ τμήματα ἔστω αὐτοῦ ἔχοντα βαθύτερον θρησκευτικὸν νόημα. Καὶ ἐρωτοῦν τότε: πῶς δύναται μετὰ λόγου νὰ ἐρμηνευθοῦν ἐντὸς τοῦ πλαισίου συνολικῆς κοσμοθεωρίας, αἱ προϋποθέσεις αὗται, τὰς ὁποίας ἐξ ἀπαντος ὀφείλει κανεὶς νὰ δεχθῇ; Αἱ προϋποθέσεις αὗται κεῖνται πέραν τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα διὰ τοὺς θεολόγους ὁρίζουν τὴν ἐπιστήμην· δὲν εἶναι γνῶσις, ὑπὸ τὴν συνήθη ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ κτήσις. Ὅστις δὲν τὰς ἔχει—τὴν πίστιν δηλαδή ἢ τὰς λοιπὰς ἱερὰς καταστάσεις—δὲν δύναται νὰ τὰς εὔρη εἰς καμμίαν θεολογίαν· πολὺ ὀλιγώτερον εἰς ἄλλην ἐπιστήμην. Τοῦναντίον μάλιστα· εἰς κἀθε θετικὴν (2) θεολογίαν θὰ φθάσῃ ὁ πιστὸς εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἰσχύει ἡ ρῆσις τοῦ Αὐγουστίνου *credo non quod, sed quia absurdum est* (πιστεύω ὅχι ὅτι, ἀλλὰ διότι εἶναι παράλογον). Τὸ νὰ ἠμπορῇ κανεὶς νὰ ἐκτελέσῃ τὸ μέγα τοῦτο, τὴν θυσίαν τοῦ λογικοῦ, εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸ θετι-

1) Σ. τ. Μ. Οὐγγρος πολιτικὸς καὶ συγγραφεὺς, γεννηθεὶς τὸ 1885 καὶ δράσας τὸ 1919 ὑπὸ τὸ κομμουνιστικὸν καθεστῶς ἐν Οὐγγαρίᾳ ὡς ἐπίτροπος ἐπὶ τῆς Παιδείας, καταφυγὼν δὲ κατόπιν εἰς τὴν Βιέννην. Ἐγραψε γερμανιστὶ δίτομον Ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ συγχρόνου δράματος (1912), Θεωρίαν τοῦ μυθιστορήματος (1920) καὶ ἓνα θεωρητικὸν βιβλίον Ἱστορία καὶ συνείδησις ταξικὴ (1923).

2) Σ. τ. Μ. Θετικὴν ὀνομάζομεν τὴν θεολογίαν, ἡ ὁποία ἔργον ἔχει νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ν' ἀναπτύξῃ τὰ διδάγματα ὀρισμένης ἱστορικῆς πραγματικῆς θρησκείας καὶ δὲν ἀρκεῖται εἰς γενικοὺς καὶ ἀφηρημένους περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων σταχασμοῦς.

κὸν θρησκευτικὸν αἰσθημα. Καὶ το ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι, παρ' ὄλην τὴν θεολογίαν (ἢ μᾶλλον ἐξ αἰτίας αὐτῆς, ἢ ὅποια το ἀποκαλύπτει), τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ ἀξιολογικοῦ συστήματος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκευτικῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γεφυρωθῆ.

Τὴν θυσίαν τοῦ λογικοῦ προσάγει δικαιολογημένα μόνον ὁ μαθητῆς πρὸς τὸν προφήτην, ὁ πιστὸς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Οὐδέποτε ὅμως ἀκόμη παρήχθη νέα προφητεία (ἐπίτηδες ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ τὴν εἰκόνα, ἢ ὅποια ἔχει σκινδαλίσσει πολλοὺς) μὲ τὸ νὰ ἐνθυμηθοῦν μερικοὶ σύγχρονοι διανοούμενοι, μέσα εἰς τὴν ἐπιθυμίαν των νὰ ἐπιπλώσουν τὴν ψυχὴν των μὲ ἐγγυημένης, οὕτως εἰπεῖν, γνησιότητος ἀρχαῖα ἀντικείμενα, ὅτι εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ πράγματα ἀνῆκε κάποτε καὶ ἡ θρησκεία, τὴν ὅποιαν ὅμως ἔχουν χάσει πλέον καὶ εἰς ἀνικατάστασιν τῆς ὁποίας ἀνιδρῶν χάριν παιδιᾶς ἓνα εἶδος οἰκιακοῦ παρεκκλησίον, ἐπιπλωμένου μὲ ἄγρια εἰκονισματάκια ποικίλης προελεύσεως, ἢ μὲ τὸ νὰ δημιουργοῦν ἐν ἀναπλήρωμα μὲ ποικίλων εἰδῶν ἐντυπώσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδουν τὴν σοβαρότητα μυστικοπαθοῦς θησαυροῦ ψυχικῆς σωτηρίας—τὸν ὅποῖον τρέχουν νὰ καπηλευθοῦν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν βιβλίων. Αὐτὸ εἶναι ἀπλούστατα ἀπάτη ἢ αὐταπάτη.

Τοῦναντίον δὲν εἶναι διόλου ἀπάτη, ἀλλὰ κάτι σοβαρὸν καὶ ἀληθινόν—ἴσως ὅμως κάτι ποῦ αὐτοπαρεξηγεῖτ' ἐνίοτε—τὸ νὰ δίδουν μερικά νεανικὰ σωματεῖα, σιωπηρῶς ἀναπτυχθέντα τελευταίως, εἰς τὰς σχέσεις ἀνθρωπίνης κοινότητος, ποῦ τα συνδέουν, τὴν σημασίαν θρησκευτικῆς ἢ κοσμολογικῆς ἢ μυστικοπαθοῦς σχέσεως. Ὅσον εἶναι ἀληθές, ὅτι κάθε πρᾶξις γνησιᾶς ἀδελφοσύνης ἢμπορεῖ νὰ συνδυασθῆ μὲ τὴν γνῶσιν, ἀκριβῶς διότι δι' αὐτῆς προστίθεται εἰς ἓνα βασίλειον ὑπερατομικὸν κάτι, ποῦ δὲν χάνεται, τόσον ἀμφισβητήσιμον μου φαίνεται, ἂν διὰ τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς ἐρμηνείας αὐξάνεται πράγματι ἡ σοβαρότης σχέσεων ἀνθρωπίνης καθαρὰ κοινότητος. Ἄλλ' αὐτὸ πλέον εἶν' ἔξω τοῦ θέματός μας.

Εἶναι ἡ μοῖρα τῆς ἐποχῆς μας, μὲ τὴν ἐκλογίκευσιν καὶ νοησίωσιν, ἰδίως ὅμως μὲ τὴν ἐκβολὴν τῶν μαγικῶν δυνάμεων ἐκ τοῦ κόσμου, ὅτι αἱ ὑψίσται καὶ ἀνώταται ἀξίαι ἀπεσύρθησαν ἀπὸ τὴν δημοσιότητα πρὸς τὸ ἀπόκοσμον βασίλειον ζωῆς μυστικοπαθοῦς ἢ εἰς τὴν ἀδελφοσύνην ἀμέσου πρὸς ἀλληλα ἐπαφῆς τῶν ἀτόμων. Δὲν εἶναι δὲ τυχαῖον, οὔτε ὅτι ἡ ἀνωτέρα τέχνη εἶναι σήμερον ἐσώψυχος (intime), καὶ ὄχι μνημειώδης, οὔτε ὅτι σήμερον μόνον ἐντὸς τοῦ πλαισίου ὀλιγαρίθμων κύκλων, ἀπὸ ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον, διοχετεύεται εἰς *riapissimo* ὁ παλμός, ποῦ ἀντιστοιχεῖ εἰς ὅ,τι πρωτύτερα ὡς πνεῦμα προφητικὸν διεπέρα μὲ ἵνελλώδη φλόγα μεγάλας ομάδας ἀνθρώπων καὶ τας συνεχάλκευεν εἰς ἐνόητα. Ἄν ζητήσωμεν νὰ ἐκβιάσωμεν ἢ καὶ νὰ ἐφεύρωμεν διάθεσιν πρὸς μνημειώδη καλλιτεχνίαν, νὰ προκύψουν τ' ἀξιοθρήνητα τέρατα, ποῦ βλέπομεν εἰς τὰ πολλὰ μνημεῖα τῶν τελευταίων 20 ἐτῶν. Ἄν ζητήσῃ κανεὶς νὰ ἐπινοήσῃ νέα θρησκευτικὰ συγκροτήματα, χωρὶς νέους γνησίους προφήτας, θὰ προκύψῃ κάτι

ἀνάλογον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν μας ψυχικὴν ὑπόστασιν, ποῦ ἀσφαλῶς θὰ ἔχη πολὺ χειρότερο ἀποτελέσμα. Πολὺ περισσότερο ὁ ἐκ τῆς πανεπιστημιακῆς ἔδρας προφητισμὸς θὰ δημιουργήσῃ φανατικὰς αἰρέσεις, ποτέ ὁμως γνησίαν κοινότητα.

Εἰς ἐκεῖνον, ὅστις δὲν ἠμπορεῖ ἀνδροπρεπῶς νὰ βαστάξῃ τὴν μοῖραν τῆς ἐποχῆς μας, πρέπει νὰ λεχθῆ: Γύρισε καλύτερα ἐν σιωπῇ, χωρὶς τὴν συνηθισμένην δημοσίαν τυμπανοκρουσίαν τῶν νεοπροσηλύτων, ἀπλὰ καὶ ἀπέριττα, εἰς τὰς ἀγκάλας, ποῦ ἀνοίγουν διάπλατα καὶ ψυχόπονα αἱ παλαιαὶ Ἐκκλησίαι· δὲν θὰ τοῦ δυσκολεύσουν τὴν ἐπιστροφήν. Πάντως ὁμως—εἰν' ἀναπόφευκτον—πρέπει νὰ προσφέρῃ τὴν θυσίαν τοῦ λογικοῦ οὔτως ἢ ἄλλως. Δὲν θὰ τον ψέξωμεν διὰ τοῦτο, ἂν πράγματι το κατορθώσῃ· τοιαύτη θυσία τοῦ λογικοῦ καὶ ἀνευ ὄρων ἀφοσίωσις εἰς τὴν θρησκείαν εἶναι, ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς, κάτι πολὺ διάφορον ἀπὸ τὴν ὑπεκφυγὴν τοῦ ἀπλοῦ καθήκοντος τῆς διανοητικῆς εὐθύτητος, ὑπεκφυγὴν ἢ ὁποῖα παρουσιάζεται, ὅταν δὲν ἔχει κανεὶς τὸ θάρρος νὰ διευκρινήσῃ μὲ τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὰς θεμελιώδεις του προσωπικὰς ἀρχὰς, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ καταστήσῃ τὸ καθῆκον τοῦτο εὐκολώτερον μὲ τὴν παραδοχὴν τῆς σχετικότητος, ἔνδειξιν ἀδυναμίας χαρακτῆρος.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ὑπεκφυγὴ εἶναι κατ' ἐμὲ πολὺ προτιμότερα παρὰ ὁ ἀπὸ καθέδρας προφητισμὸς, ποῦ δὲν καταλαμβάνει, ὅτι ἐντὸς τῆς πανεπιστημιακῆς αἰθούσης μία καὶ μόνη ἀρετὴ ἰσχύει, ἢ ἀπέριττος διανοητικὴ εὐθύτης. Αὐτὴ δὲ μας ἐπιβάλλει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι σήμερον δι' ὄλους ἐκείνους—καὶ εἶναι πολλοί—ποῦ καρτεροῦν νέους προφήτας καὶ σωτῆρας, ἢ κατάστασις εἶναι τοιαύτη, ὁποῖα ἀπηχεῖ εἰς τὸ ὠραῖον ἐκεῖνο τραγοῦδι τοῦ Ἐδωμίτου φύλακος τῆς ἐποχῆς τῆς βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας, τὸ ὁποῖον περιελήφθη μεταξὺ τῶν προφητειῶν τοῦ Ἡσαΐου (21, 11—12): *Φωνὴ πρὸς ἐμὲ ἐκ Σείρ· Ὁ φύλαξ, ἕως πότε νύξ; Καὶ εἶπεν ὁ φύλαξ· ἔρχεται τὸ πρωῒ, νυκτὸς σκοιὰ ἔτι. Οἱ βουλόμενοι ζητεῖν, ζητεῖτε· ἐπιστρέφητε αὐθις (1).* Ὁ λαός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται τὸ τραγοῦδι αὐτὸ, ἐζήτησε καὶ ἔκαρτεροῦσε δύο χιλιάδες καὶ πλέον χρόνια· καὶ γνωρίζομεν ὅλοι τὴν μοῖραν τοῦ τὴν συγλονιστικὴν. Ἄς πάρωμεν ἀπ' ἐδῶ τὸ δίδαγμα ἡμεῖς, ὅτι μόνον νὰ λαχταρῆς καὶ νὰ καρτερῆς δὲν ἀρκεῖ, καὶ ἂς ἀνταποκριθῶμεν εἰς τῆς ἡμέρας τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἄνθρωποι καὶ ὡς ἐπαγγελματίαι. Καὶ εἶναι ἀπλή καὶ ἀπέριττος αὐτὴ ἡ ἀξίωσις· ἀρκεῖ καθένας νὰ εὔρη καὶ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸν δαίμονα, ποῦ κρατεῖ τῆς ἰδικῆς του ζωῆς τὰ νήματα.

1) Σ. τ. Μ. Μετέφρασα κατὰ λέξιν τὸ παρατιθέμενον χωρίον τοῦ Ἡσαΐα, διότι ἡ σχετικὴ περικοπὴ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα ἀποκλίνει τοῦ κειμένου οὐσιωδῶς καὶ κατὰ τρόπον ἐπηρεάζοντα τὴν ὅλην ἀλληλουχίαν τῶν συλλογισμῶν τοῦ συγγραφέως.